

Goněk, Vladimír

Proti neoslavismu, aneb, "Slovanství" Edvarda Beneše

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1996, vol. 45, iss. C43, pp. [167]-180

ISBN 80-210-1622-1

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102723>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR GONĚC

PROTI NEOSLAVISMU ANEB „SLOVANSTVÍ“ EDVARDA BENEŠE

Celý problém patří mezi ony problémy našich duchovních i politických dějin, které jsou stále nejvíce zatíženy falešnými stereotypy. Navíc jako častý deformující činitel v hodnocení E. Beneše působí automatismus jednorozměrného pohledu na Beneše jako pouhého praktického politika.

Pro některé odborníky se může zdát zpracovávání jmenovaného tématu pověstným nošením dříví do lesa. Najdou se však i takoví, kteří se budou ohrazovat, že výraz slovanství je dáván v této souvislosti do uvozovek. Vedle nich pak bohužel podnes – vedle těch, kteří Edvarda Beneše pojmají adekvátně, mj. jako kritického badatele v oblasti slavistiky – působí řada publicistů, kteří si s Benešovými pracemi typu „Úvahy o slovanství“ přinejmenším nevědí rady, případně je falešně interpretují, ať už z nedostatečné znalosti nebo i s vědomým záměrem. Týká se to jak našich domácích publicistů, tak i zahraničních, nejčastěji u našich sousedů (a to nejen německých, ale zvláště často třeba i polských aj.), jejich schopnosti dovádět věc až do absurdních poloh Beneš jako slovanský fantasta, ba dokonce Beneš jako sovětský agent. Je tedy nezbytné právě dnes se k celému problému vracet.

Jádro problému spočívá v tom, že obvykle není dostatečně reflektováno:

- co E. Beneš skutečně řekl jakožto vlastní názor na adresu tzv. slovanské vzájemnosti, na adresu různých slovanských programů apod., jak se k takovým programům stavěl na výsost kriticky a věcně,
- jak do Benešových výroků a hodnocení vstupuje moment taktiky, tedy, co si zejména s ohledem na své státnické funkce, jako ministr zahraničních věcí a zvláště posléze jako prezident, mohl a nemohl dovolit říci, či říci naplno.

Není tedy reflektováno, které jeho výroky byly případnými „úlitbami bohům“, respektováním mezinárodní situace, respektováním některých domácích politických sil a trendů veřejného mínění. Dále není reflektováno, jak případně své vlastní výroky Beneš sám relativizoval třeba i v rámci téhož textu, tím spíše pak v rámci textu jiného.

Chybí rovněž reflexe rozdílu roviny, kdy Beneš mluví jako analytik, jako politolog, a roviny, kdy se Beneš vyjadřuje jako politik, při vědomí politické

zodpovědnosti za své výroky, při vědomí možných politických následků, dále pak roviny, kdy Beneš formuluje určité teze jako kontrapozici vůči jiným politickým kruhům.

K uvedenému se ještě druží případná potřeba přiblížit se jazykem a terminologií těm, kdo mají být poučeni, resp. kritizováni, aby vůbec byli schopni Benešovo stanovisko vnímat a pochopit. Odtud tedy plyne např. Benešův postup: Jestliže se v určitých širších kruzích politiky, žurnalistiky či společnosti vůbec hromadně používá termínu slovanská politika a fantazíruje se o jeho náplni, pak bude třeba rovněž ho použít, avšak přitom mu dát vlastní náplň, náplň zastupitelnou i jinými výrazy a posléze význam a použitelnost samotného termínu slovanská politika relativizovat, rozmělnit a nakonec anulovat. Velká část publicistů – na rozdíl od například dobových Benešových politických protivníků – nedokáže tento postup postřehnout a je schopna Benešovým termínům podsouvat Kramářův či naopak Nejedlého obsah.

Ve většině Benešových spisů se uvedené roviny prolínají, přičemž v každém jednotlivém spise, spisku či přednášce se i míra zastoupení jednotlivých rovin podstatně liší. Je nezbytné velmi pozorně analyzovat a komparovat.

Při hodnocení Benešových výroků je také nezbytné si uvědomit, jak se vyjadřovaly v téže době a k týmž problémům osobnosti s ním srovnatelné (svou politickou orientací, svým celkovým myšlenkovým zaměřením apod.). Často pak se dospívá k závěru, že Beneš byl i ve svých politických výrocích vlastně mimořádně zdrženlivý a zejména v oněch „úlitbách bohům“ činil mnohem menší kroky než jiní. Bylo by možné uvést výroky o slovanství Jana Masaryka či Milady Horákové z let 1945–1947,¹ jdoucí mnohem dále, z dnešního hlediska do neuvěřitelných až šokujících poloh; avšak i v jejich případě je nutno důrazně upozornit, že tyto výroky naprosto nelze absolutizovat, nýbrž pouze posuzovat ve srovnání s ještě mnohem extrémnějšími tehdejšími výroky jiných osob, úměrně celkové extrémní poloze doby.

Sám Beneš musel právě závěrem druhé světové války a po ní vystupovat mimořádně opatrně, zvláště proti Z. Nejedlému a proti novoslovanství v jeho nacionálně-bolševické variantě. Lze odkázat na vícekrát rozvíjené dedukce², že Moskva měla i vůči Československu zřejmě v záloze podobné řešení, jaké realizovala vůči Polsku v případě tzv. lublinské vlády. Akt bolševizace Podkarpatské Rusi je nutno chápat jako výrazné varování československé londýnské vládě, že tato záloha může být kdykoli uplatněna. Sám Nejedlý byl už za války závažným sovětským trumfem a případnou loutkou pro post vzdoroprezidenta, tedy závažným Benešovým protivníkem.

¹ Srv. např.: M a s a r y k , J: *Naše slovanská politika*. In: Ročenka Svazu osvobozených politických vězňů, 1948, zvl. s. 41; H o r á k o v á , M: *Slovanská idea a československé žemy*. In: Ročenka svazu ..., 1948, zvl. s. 152.

² Zcela nedávno například v práci M. Barnovského *Na cestě k monopolu moci* (Bratislava 1993).

Cestu E. Beneše k vlastnímu pojetí a profilaci „slovanské otázky“ předznamenává jeho přednáška *Slované a západní Evropa*, přednesená roku 1921 na pražské univerzitě.³ Je pokusem především o psychologickou a politologickou charakteristiku „Slovanů“ a vyvozuje nemožnost stanovit nějakou jednotnou celoslovanskou charakteristiku. Stanoví sice některé rysy, které odlišují jednotlivé slovanské národy od západní Evropy, zároveň však odmítá jakoukoli hranici vůči ní. Samotné Čechy a českou kulturu hodnotí jednoznačně jako mnohem bližší západní Evropě než ostatním Slovanům. Co se týče odlišností u ostatních Slovanů, ty nespočívají v nějaké substanciální rozdílnosti vůči západní Evropě, nýbrž ve svého druhu zpoždění historického vývoje a v procesu přibližování jednotlivých slovanských národů (rozuměj každého svou cestou) k západní Evropě a soudobé demokracii.⁴

Jakákoli „slovanská práce“ pak nemůže být ničím jiným než vědomou reflexí oné cesty k západní Evropě a racionálním programovým profilováním této cesty. K tomu Beneš přidružil požadavky „realistického myšlení“, „uplatnění realistické metody v každodenní slovanské práci“. Výsledkem je přirozeně další národní individualizace, mj. „upevnění národní existence“. Beneš přitom důrazně varuje před jakýmkoli slovanským fantazírováním i vlasteneckými tirádami, před sentimentálními řečmi o síle a moci Slovanů; to nejen nikam nevede, ale pro jednotlivé národy je přímo škodlivé.

V textu *Zahraniční politika a demokracie* (původně přednášce pro Státovědeckou společnost v Brně) na základě obecného konceptu zahraniční politiky – jakožto racionálního postupu, jako kalkulace a úsilí o demokratickou, hospodářskou a kulturní spolupráci se všemi v souvislosti s pečlivým sledováním a vyhodnocováním možností – Beneš formuluje postoje československé zahraniční politiky vůči takzvané slovanským státům. Klade důraz na středoevropskou a celoevropskou politiku; v důsledku toho se tedy zcela přirozeně stanoví postoje vůči tzv. slovanským státům zcela individuálně, a to – jak to Beneš konkrétně charakterizuje vůči Rusku – bez vášně i znehodnocování či naopak nadsazování, z hlediska toho, co znamená dotčený stát pro Československo i pro Evropu momentálně a co v krátké budoucnosti.

Beneš přitom nepřímou ironizuje Kramářovy a jim podobné sny o slovanském Rusku jakožto velmoci a záštitě Československa atd. Připouští, že lze vykombinovat ideu velikého slovanského impéria, že podle toho může konkrétní politik řídit i svou vlastní politickou činnost. Okamžitě však oponuje, že nikdo z těch, kdo domýšlejí důsledky podobné politiky, s takovým politikem nepůjde. Současně zdůrazňuje, že klasifikování lidí na méně národní a národnější, na méně slovanské a slovanštější, vždy považoval a považuje v politické diskusi za nepřijatelné. A tak i vůči Rusku klade Beneš za úkol zásadně neopouštět půdu racionální analýzy, přitom ponechat otevřeny takové možnosti, které v zájmu

³ B e n e š , E.: *Slované a západní Evropa*. In: Národní kultura, Praha 1923.

⁴ Tyto výroky představují nespornou paralelu například k Miljukovovým konceptům poevropského Ruska aj.

Československa a celé Evropy by pomohly časem vyřešit ty otázky, které se momentálně řešit nedají.⁵

Podstatně nový stupeň v chápání a propracovávání celé problematiky najdeme v Benešově spise *Problémy slovanské politiky*.⁶ Ve srovnání s Masarykem, který jako hlava státu považoval za nezbytné více manévrovat, nevystupovat už s tak jednoznačnými a ostrými formulacemi jako například ve svém předválečném spise *Rusko a Evropa* (a mj. nejt jako hlava státu přímo proti hlavě jednoho z klíčových tradičních politických proudů v zemi – Kramářovi), Beneš vystupoval poměrně nesmlouvavě proti starým představám o slovanství, přičemž zajisté otevřeně formuloval názory, které v uzavřené společnosti formuloval i Masaryk (a s Benešem se domlouval).

Zvlášť ostře tehdy Beneš zaútočil proti recidivám novoslovanského hnutí a ideologie. Pro etapu do novoslovanského sjezdu roku 1908 v Praze Beneš podmíněně připouštěl některé pozitivní rozměry novoslovanství, a to natolik, nakolik se některé osobnosti v této souvislosti pokusily formulovat „realistické novoslovanství“ a současně odsoudit mesianismus, nacionalismus a staré slavjanofilství. Hned však upozorňuje, že skuteční realisté novoslovanské hnutí zase urychleně opustili, čímž toto hnutí pro Beneše jednou provždy ztrácí jakoukoli hodnotu.⁷ Právě v tomto rozchodu s realismem vidí důvody, proč zůstalo novoslovanství sterilní, v zajetí přežilých směrů politické filosofie 19. století. V rámci toho – a nikoli na okraji – Beneš poukázal, že se od novoslovanského hnutí jednoznačně odvrátil hned po pražském sjezdu i Masaryk, „neočekáváje od hnutí nic pozitivního“.⁸ Jediným kladným derivátem slovanství této etapy mohlo být úsilí vytvářet samostatné národní státy, přičemž takové hnutí by muselo být postaveno na principech narůstající demokracie. Takové pojetí však směřuje proti samým základům jak tradičního slovanství tak novoslovanství i jednoznačně proti jejich hlavní opoře – Rusku, Rusku s historicky dávno přežilým a bezvýhodným antidemokratickým politickým systémem i Rusku jakožto žaláři národů (včetně slovanských Poláků, Ukrajinců a Bělorusů). Dále pro Beneše už neexistuje žádná slovanská otázka jako celek, zato přesně naopak vždy jen plurál, tedy nanejvýš slovanské otázky,⁹ vše individualizováno pro jednotlivé rozrůzněné národy. Beneš výslovně varoval, že ke všemu, co se ještě nyní (tj. v polovině dvacátých let) opisuje od starého slovanství i novoslovanství, je třeba mít nanejvýš ostražitý postoj. Samo novoslovanství se z jeho pohledu po zásluze zhroutilo už před první světovou válkou, tudíž v nových podmínkách už ho vůbec nelze brát v úvahu.¹⁰

Beneš při této příležitosti také zřetelně formuloval názor, že první světová válka byla válkou za evropskou demokracii a za ideu sebeurčení národů, která

⁵ Beneš, E.: *Zahraniční politika a demokracie*, Praha 1923, s. 21–27.

⁶ Beneš, E.: *Problémy slovanské politiky*. In: *Slovanský přehled*, 1925, 1926.

⁷ Beneš, E.: *Problémy slovanské politiky*, *Slovanský přehled*, 1926, s. 9–10.

⁸ *Tamtéž*, s. 15.

⁹ *Tamtéž*, s. 100.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 102, 184.

z ní vyplývá. Pouze a jedině v tomto rámci mohla snad válka získat i jakýsi slovanský rozměr, avšak každopádně až druhotně, odvozeně a v podstatě okrajově.¹¹ Nějaká slovanská politika se Benešovi pro období po první světové válce jevila možná jedině jako pouhopouhá suma řešení konkrétních problémů jednotlivých národů, suma, která ve skutečnosti nevytváří žádný celek. Beneš zde podrobně formuluje rovněž další myšlenky, které později znovu a ještě podrobněji rozvedl už v nových historických podmínkách ve svých Úvahách o slovanství. Mezi nimi je zvláště pozoruhodná idea, že případné slovanství se musí stát čistě praktickým, bez jakýchkoli velikých ideologických nástaveb, a že ho nelze spojovat s Ruskem. Jeho osou se mohou stát jedině humanita a demokracie v každodenní praxi, současně i svědomitost, loyálnost a otevřenost ve vzájemné politice.¹²

* * *

Ve třicátých letech se Beneš koncentrovaně vyjádřil k otázkám slovanství v souvislostech problému panslavismu. Mj. vzhledem ke zneužívání problému nacistickou ideologií, Beneš při srovnání panslavismu s pangermanismem jakožto politických ideologií konstatuje, že se liší jen poněkud, mj. že panslavismus je historicky mladším, uzavírá ovšem, že jak ve svých logických a politických důsledcích, tak ve svém nedemokratismu, ve své nevědecké a neetické podstatě jsou si pangermanismus a panslavismus navzájem rovny.¹³

Zvláště zřetelné je Benešovo hodnocení vztahu panslavismu a ruské politiky. Zdůrazňuje, že politika ruských vlád se jednak vlastně neobtěžovala vůbec si ujasnit základy tzv. slovanského problému, nakolik by jim to vlastně překáželo; naopak vlády přesně činily právě to, co bylo v momentálním zájmu Ruska a především jeho režimu. Poukazuje, že ruské vlády vždy zaměňovaly slovanství za pouhou ruskou národnost a pravoslaví, že Poláky a Ukrajince ruské vlády vždy terorizovaly a že soustavně útočily proti demokracii. Proto jakékoli slovanství v ruské politice bylo vždy reakčním jevem. Beneš dále dovozuje, že ruské slovanství vůbec (tj. nejen vládní linie) vyústěvalo v pouhý ruský nacionalismus a panrusismus. A právě v těchto souvislostech se panslavismus jako celek stal škodlivým nejen pro ostatní Slovany, ale i pro Rusy samotné a rovněž pro celou Evropu a svět.¹⁴

Panslavismus je tedy ztotožnitelný s ruským šovinismem. Nakolik ruská politika neměla nic společného se skutečnými slovanskými problémy, mohl Beneš konstatovat, že už před první světovou válkou se samo těžiště slovanského hnutí přenášelo na malé slovanské národy, jimž se Rusko průběžně ještě dále odcizovalo. Výhodiskem se proto stalo posilování vnitřních hospodářských a politických pozic jednotlivých slovanských národů a jejich kulturní vzestup

¹¹ *Tamtéž*, s. 174.

¹² *Tamtéž*, s. 192, 204, 207.

¹³ B e n e š , E.: *Der Panslavismus*, Prager Rundschau, 1936, s. 411.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 406, 413.

(přirozeně u každého vlastní cestou).¹⁵ Beneš takto zformuloval logický a chronologický předstupeň ke svým výše uvedeným tezím z počátku dvacátých let. Co tento rámec přesahuje pro soudobé vztahy i pro budoucnost, je teze o demokratické politice jako naprostém protipólu vůči politickým konceptům panslavismu ve všech jeho formulacích, dále teze, že jediným východiskem slovanství je, aby panslavismus a panrusismus byl mrtev.

* * *

Významnou a málo známou etapou je u Beneše komentování slovanské myšlenky v podmínkách druhé světové války. Hned po rozbití Československa, už 19. března 1939, Beneš konstatoval faktický stav evropské války (byť de iure válka ještě nezačala), která přeroste ve srážku diktatur a demokracií a která musí vést k demokratické Evropě.¹⁶ V červnové deklaraci programu československého odboje roku 1939 mluví Beneš o hnutí za svobodu celé Evropy,¹⁷ stejně tak i ve svém sdělení do Prahy 21. srpna 1939.¹⁸

Tak se postupně u Beneše formovalo pojetí druhé světové války jako války především dvou demokratických států – Velké Británie a Francie – proti agresivitě nacistického Německa, přičemž ostatní státy se postaví na jednu či druhou stranu, buď z vlastní vůle, nebo jako oběť Německa přejdou k západním státům. Beneš používá rovněž výrazu „fronta proti diktaturám“. Už před 1. zářím 1939 Beneš jednoznačně vyhlásoval nezbytnost dohody a spolupráce Československa s Polskem, s nímž československý odboj chce spolupracovat, a předpokládá, že časem bude do války zatažen i Sovětský svaz.¹⁹

Avšak takovou spolupráci Beneš nechápe jakožto slovanskou spolupráci, nýbrž jako pouze jednu část oné nedělitelné „fronty proti diktaturám“, později už i v přímém protikladu vůči různým novoslovanským programům. Základním heslem zůstává pro Beneše boj „za svobodné Československo ve svobodné Evropě“.²⁰ Spojencem Československa jsou a budou všichni, kdo „bojují proti nacistickému barbarství“, s nimi československý odboj půjde „za jakýchkoli okolností až do samotného konce, byť by to trvalo jakkoli dlouhou dobu“.²¹ Tedy žádný spojenec není z nějakých jiných důvodů bližší, žádný není výjimečným spojencem aj.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 412, 413.

¹⁶ Protest a výzva k Americe a ostatnímu světu, pronesené dne 19. 3. 1939 na universitě v Chicagu. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*, Praha 1946, s. 44–45.

¹⁷ B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 52.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 61–62.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 61.

²⁰ *Tamtéž*, s. 62. Dále: Rozhlasový projev E. Beneše z Londýna 19. 9. 1939, *Tamtéž*, s. 69.

²¹ Srv. např. rozhlasový projev E. Beneše z Londýna 19. 6. 1940. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu...*, s. 87.

Už koncem roku 1940 v úvaze na zasedání československé Státní rady v Londýně Beneš výslovně popřel charakteristiku jak první, tak druhé světové války jakožto války Němců proti Slovanům (zároveň však kontinuitu pangermanismu v nacismu Beneš připouští). Celou etapu od roku 1914 přitom Beneš hodnotil jako kontinuitu boje za demokratizaci Evropy; nová světová válka pouze na historicky vyšším stupni znamená týž konflikt jako válka první, jen ještě ve větší míře přináší tendenci k demokratickým poměrům v rovině politické, sociální, hospodářské.²²

Malou a okrajovou poznámku o slovanství podává pouze Benešova řeč po útoku Německa na Sovětský svaz; Beneš mj. říká, že „nacistický pangermanismus se pokusil v současné válce zničit všechny slovanské státy a národy“, jejich názvy jsou přitom postaveny v prosté, a to chronologické řadě: Československo, Polsko, Jugoslávie, Sovětský svaz. V závěru téže řeči se zdůrazňuje, že československá politika se formuje v „rámci celoevropské spolupráce“ s perspektivou „poválečné svobody, demokracie a spravedlnosti“.²³ A znovu na zasedání Státní rady v listopadu 1941 Beneš podtrhl spolupráci se všemi spojenci bez rozdílu.²⁴ Rovněž po návštěvě USA a Kanady v rámci přípravy cesty do Sovětského svazu Beneš v červnu 1943 deklaroval, že československá emigrační vláda realizuje nic více a nic méně než „světovou a evropskou politiku Masarykova demokratismu“ jakožto přítel všech demokratických a svobodomyšlných národů, spolu se státy Velké trojky (opět bez rozdílu) a s perspektivou přátelské dohody s obnovenými demokratickými státy Francií, Polskem a Jugoslávií.²⁵ Ani po podpisu československo-sovětské smlouvy Beneš nijak nezdůrazňoval slovanství. Sovětský svaz hodnotil pouze jako jednoho ze spojenců a válku charakterizoval nadále jako boj mezi demokracií a fašismem.²⁶

Slovanské motivy by někdo mohl chtít hledat v myšlenkách o československo-polské konfederaci. Avšak Beneš přitom zdůrazňoval, že záležitost je nutno koordinovat a konzultovat s ostatními spojenci a rovněž, že rozhodnutí mohou přijmout pouze samy národy obou zemí, a to pouze po válce;²⁷ žádná emigrační vláda nemůže tuto otázku řešit. A eventuelní československo-polská konfederace by se tak jako tak stala pouze dočasnou formací a pouze přípravným stupněm ke středoevropské a později světové konfederaci. Zároveň takový polsko-československý svazek není nikterak motivován ve slovanském směru, je podložen čistě geograficko-strategickými a mezinárodněpolitickými okolnostmi a dedukcemi, mj. v tezi, že s dalšími případnými členy svazku, například s Ra-

22 Projev E. Beneše ve Státní radě 11. 12. 1940. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 267, 268, 272.

23 Rozhlasový projev E. Beneše z Londýna 24. 6. 1941. In: *Šest let exilu ...*, s. 125, 126.

24 Projev ve Státní radě 25. 11. 1941. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 295–298.

25 Rozhlasový projev E. Beneše z Londýna 24. 6. 1943. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 216.

26 Rozhlasový projev E. Beneše z Moskvy 21. 12. 1943. In: B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 223an.

27 Projev ve Státní radě 12. 11. 1942. In: B e n e š , E.: *Šest let v exilu ...*, s. 297, 323–324.

kouskem a Maďarskem, za stávajících podmínek nelze navázat kontakty ani vést jednání. Na druhé straně jakékoli spekulace o možném konfederativním vztahu Československa a Sovětského svazu Beneš kategoricky odmítl.²⁸

Koneckonců už společná úmluva emigračních vlád Polska a Československa z listopadu 1940 nikterak nenaznačuje žádný slovanský motiv pro perspektivy vzájemné spolupráce. Odvolává se pouze na společný boj spojenců za světové zřízení, které bude založeno na principech svobody, spravedlnosti a spolupráce. Polsko a Československo by se jakožto nezávislé svrchované státy staly členy užšího politického a hospodářského uskupení. Forma tohoto uskupení není specifikována, avšak eventuální formu konfederace je možno dedukovat pouze jakožto mezní řešení, jako krajní případ. Naopak zcela jasně je dána dočasnost takového uskupení – musí se stát zárodkem nového zřízení celé střední Evropy; očekává se vstup dalších zemí.²⁹

* * *

Co se týká uspořádání Evropy po druhé světové válce, Beneš formuloval své představy počátkem roku 1942 v nových kapitolách svého zřejmě nejlepšího spisu *Demokracie dnes a zítra*. V nich zřetelně podtrhuje princip trvalé, všeobecné a celoevropské rovnováhy. Jejím základem se musí stát Atlantická charta, podepsaná zprvu Rooseveltem a Churchilllem v srpnu 1941 a poté přijatá ve Washingtonu 1. ledna 1942 dvaceti šesti národy bojujícími proti Ose. V Evropě, kde proces dílčí integrace musí ustavit přibližně sedm nebo osm přirozených celků, národy považované za slovanské by se staly členy tří různých celků (přirozeně v každém z nich ještě společně s dalšími, neslovanskými národy), totiž střední Evropy, balkánského společenství a evropského Ruska. Základem střední Evropy se má stát československo–polská spolupráce, jejíž podoba se doporučuje v ještě volnější formě, ani ne tak konfederace, jako spíše a lépe aliance.³⁰ Naopak později se vytvořený celek střední Evropy může vyvinout v konfederaci.³¹ Z geografického hlediska Beneš připouštěl rovněž variantu, v níž i Jugoslávie a Rumunsko by se orientovaly na střední Evropu a daly jí přednost před balkánským svazem.³²

Evropské Rusko se má každopádně stát zvláštním celkem, zároveň ho nelze z Evropy vytlačit; podle Benešova názoru Rusko patří do Evropy stejnou měrou jako britské ostrovy. Vytačení Ruska z Evropy by vedlo k nerovnováze ve prospěch Německa; opakování takové chyby by přivedlo ke třetí světové válce. A koneckonců začlenění Ruska do Evropy umožní také politicky ovlivňovat

28 *Tamtéž*, s. 324, 325.

29 Text deklaráce mj. přetištěn in: B e n e š , E.: *Šest let exilu ...*, s. 455.

30 B e n e š , E.: *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1946, s. 222–225.

31 *Tamtéž*, s. 207–208.

32 *Tamtéž*, s. 221.

jeho vnitřní zřízení.³³ A celkově sjednocená Evropa musí vytvořit a využívat takové mechanismy, které by se staly garancí demokratických práv člověka a občana a které by ho chránily rovněž před možnou zvlášť ze strany vlastního státu, současně i mechanismy, které by včasablokovaly „jakýkoli absolutismus a militarismus v jednotlivých zemích“.³⁴

Československo–polsko–sovětská spolupráce má pak jediný, jasně vymezený a časově limitovaný smysl – zastavit německý Drang nach Osten. V této souvislosti Beneš formuluje rovněž československý zájem na urovnání polsko–ruských vztahů. Poznámka o „slovanských zemích“ je i v tomto případě opět akcidentální, podstata československého zájmu je vyjádřena v tezi, že jakýkoli rusko–polský spor se stane vždy impulsem pro oživení Drang nach Osten.³⁵

I když tedy budou vytvořeny jednotlivé evropské regiony (z nichž žádný nebude slovanský), konečným cílem se musí stát celoevropský svazek (jakožto část svazku celosvětového). Bez takového evropského rámce považoval Beneš nějaké regionální celky přímo za nemyslitelné.³⁶ Samotný evropský svazek přitom nelze ustavit ani mechanicky ani jednorázovým aktem: v takové podobě by byl předčasným a nefunkčním. Nevyhnutný je postupný a přitom organický růst zdola, v podmínkách míru a v souladu s osmým paragrafem Atlantické charty.

Koncem války posléze Beneš vydal nevelký spisek Nová slovanská politika³⁷ a vzápětí knihu Úvahy o slovanství,³⁸ s podtitulem Hlavní úkoly slovanské politiky, s tím, že první spisek byl do druhého spisu začleněn. Oba názvy mohou opět budit a budí neadekvátní představy, jako by Beneš měnil své názory. Ve skutečnosti Beneš zřetelně pokračoval ve výše uvedeném spisu Problémy slovanské politiky; zejména vystoupil proti dobovému využívání a zneužívání slovanské myšlenky k politickým účelům. Opět, a to v ještě propracovanější formě, Beneš předkládá svou koncepci, že národně osvobozené hnutí v 19. století a tzv. slovanská vzájemnost neznamenají nic více a nic méně než boj za politické svobody ve smyslu americké a francouzské revoluce.

Spolu s tím Beneš rozvíjí rovněž teze o potřebě nepřeceňovat příliš slovanská hnutí a slovanskou politiku.³⁹ Tj. slovanské problémy ve svém reálném rozměru splynuly se soudobým bojem za svobodu a demokracii, za politické, sociální a hospodářské osvobození širokých vrstev.⁴⁰ A nakolik nějaká politika slovanského souručenství nebyla schopna formovat se na uvedených principech, natolik se vůbec nemohla zformovat.⁴¹ Slovanská idea, ať už ve formě osvícenského slovanství nebo romanticko–obrozenického nebo slavjanofilského, nebo v podobě

33 *Tamtéž*, s. 224–225.

34 *Tamtéž*, s. 238–239.

35 *Tamtéž*, s. 227.

36 *Tamtéž*, s. 231.

37 London 1943.

38 London 1944. V dalším je citováno z dostupné poválečné reedice.

39 B e n e š , E.: *Úvahy o slovanství*, Praha, 1947, s. 199–203.

40 *Tamtéž*, s. 207–208.

41 *Tamtéž*, s. 221.

polského mesianismu, panrusismu či panslavismu, už před první světovou válkou se stala mrtvou a nebylo žádného důvodu ji křísit.⁴² Rovněž v meziválečném období, podle Benešova názoru, slovanství zákonitě bylo v závozu a slovanské vzájemné sympatie přirozeně utonuly v třenicích a rozdílech vnitřních režimů jednotlivých států.⁴³ Návazně etapu fašismu a druhé světové války hodnotil Beneš opět ve výše uvedených mezích.

Paralelně, avšak nikdy v rozporu s výše uvedeným, Beneš formuloval meze smysluplnosti „současného slovanství“. Jako takové však musí být zaměřeno dovnitř jednotlivých států, nikdy však „mezislovansky“, musí uvnitř národů osvobozovat svého malého člověka a občana, včetně řešení sociálních problémů v duchu Masarykově. To znamená formulovat svobodného, zdravého a sociálně uspokojeného člověka a občana. Právě tudy má vést cesta k upevnění nezávislých států vůbec, v tomto rámci i slovanských. Naopak, Beneš nadále velmi důrazně odmítal slovanství ve formě velikých romantických politických plánů, fantazií o slovanských říších, kategoricky odmítal jakékoli politické nacionální i sociální mesianismy.⁴⁴

Tehdy Beneš mj. jednoznačně odmítl jakékoli sebeklamy a vědomá zneužití slovanské myšlenky v soudobé politice komunistických stran a v narůstajícím nacionál–bolševismu. Nepřímou se distancoval také od činnosti tzv. Všeslovanského výboru v Moskvě, redukoval veškerý jeho smysl na taktickou a momentálně nahodilou a příležitostnou bázi, zvl. antifrašismu. Beneš mnohokrát zřetelně varoval, že komunistická teorie a praxe se bude snažit využít ke svým cílům jakoukoli ideologii nacionální i slovanskou. Paralelně upozorňoval, že každé všeslovanské hnutí a nová slovanská politika se utvářely zpočátku na základě nějaké aktuální praktické potřeby, aby se posléze zvrátily v pavědecké ideologie. Beneš požaduje, aby nyní už k ničemu takovému nedošlo. Za tímto účelem, jako „realistické slovanství“ musí úplně dostačovat praktická činnost obrany před nacistickým Německem a vědomí faktu geografického sousedství některých slovanských národů a jejich kulturnějazykové blízkosti; více není žádoucí. Rovněž případná hospodářská spolupráce musí plně respektovat a zachovávat princip finančního zájmu a vzájemné výhodnosti.⁴⁵

Proti nebezpečí panrusismu (který byl tehdy skutečně všestranně propagován ideologií nacionál–bolševismu), Beneš vyjádřil připravenost chápat Sovětský svaz jakožto slovanský stát jedině za podmínky rovnoprávnosti slovanských národů v rámci Sovětského svazu. Mímoto otevřeně požadoval od Sovětského svazu garance státní nezávislosti ostatních států se slovanským obyvatelstvem, aby se nedospělo k jejich pohlcení Sovětským svazem ani k vnitropolitickému zglajchšaltování podle sovětského vzoru. Sovětský svaz nemůže hrát ani žádnou roli protektora; naopak je nezbytný ještě vyšší stupeň nezávislosti jednotlivých

42 *Tamtéž*, s. 222.

43 *Tamtéž*, s. 232.

44 *Tamtéž*, s. 255.

45 *Tamtéž*, s. 267, 286–290.

slovanských národů a států jak uvnitř jednoho státu, tak v mezinárodních vztazích.⁴⁶ K tomu řadí Beneš ještě podmínku, že případné slovanství se musí stát přínosem rovněž pro ostatní svět, jako příspěvek k evropské a světové kolektivní bezpečnosti. Svě jádro má mít v humanismu chápaném v intencích Herdera a Kollára.⁴⁷

Beneš tedy jako by připouštěl „slovanskou politiku“, avšak s příslušnými parametry. Takovou politiku jednak mohou formovat pouze demokraté a nešovinisté, jednak je možná jedině jako program demokracie v celoevropské orientaci. Beneš podtrhuje, že slovanská politika a ideologie nemůže být ani absolutistická, ani monarchistická, ani fašistická, ani buržoazně–liberální, ani agrární, ani katolická, ani pravoslavná, ani komunistická. Všechny tyto koncepce nejsou schopny zbavit se imperiálních tendencí a snahy o ovládnání jednoho národa jiným, ani mesianismu, ani násilného vnucování svých zvrácených koncepcí jiným. Jakékoli protektorství, jakákoli jednostrannost a rovněž redukce slovanství na rusofilství ničí slovanskou politiku a činí ji nemožnou.⁴⁸ Jinak řečeno, jedině pozitivum je rozpuštění slovanství v evropanství.

Beneš ze toho času znovu vyjádřil i o ideji slovanské federace. Proti ní postavil celoevropskou integraci. Nanejvýš připustil, že v rámci tohoto procesu celoevropské integrace by některé slovanské státy společně s některými dalšími mohly ustavit dílčí regionální sdružení, avšak naprosto volné, například na principech bývalé Společnosti národů. Jakékoli kombinace tohoto druhu, byť jen v úvahách, však zásadně nesmí vytvářet zdroj pro jakákoli politická nedorozumění ani překážet konsolidaci Evropy. Naopak Evropa jako celek se státoprávně více koncentrovat postupně může a má, až do eventuality federace.⁴⁹

* * *

Obecně lze připustit, že za Benešova života se zvedly dvě velké vlny rusofilských sympatií v české společnosti – v letech 1914–1918 a 1945. Zřejmě však až ona druhá nabyla jakéhosi masovějšího charakteru. Obě se však postupně rozptýlily. Zároveň máme v průběhu dvacátého století i etapy úplného odcizení až rusofobie i etapy lhostejnosti. Sympatie kontinuovaly jen v užších kroužcích osob.⁵⁰

Při hodnocení slovanských myšlenek, slovanského vědomí, slovanských sympatií v české společnosti je třeba vždy brát v úvahu i sympatie k neslovanským

46 *Tamtéž*, s. 267–269, 298, 315.

47 *Tamtéž*, s. 270, 297an.

48 *Tamtéž*, s. 290–291, 300.

49 *Tamtéž*, s. 295.

50 Typickým, byť dnes pozapomenutým případem krachu tradičně profilované slovanské ideje v konfrontaci s realitou v české společnosti se stal pokus založit silnou pravoslavnou církev v Československu po první světové válce, s využitím krachu oficiálního austrokatolicismu. Výsledek byl naprosto jiný a nakonec sami někteří iniciátoři po seznámení s realitou dokonce chápali pravoslaví jako něco odpudivého.

národům. Zejména frankofilství bylo velmi rozšířeným a masovým jevem a vztahuje se jmenovitě i na Beneše. Bylo doprovázeno vlnami sympatií k dalším národům západní Evropy aj. Ani vztahy k Němcům nebyly vždy konfliktní, častěji naopak (zejména na Moravě).

Část politické scény tudíž otázku nějaké slovanské vzájemnosti řešila naprostou ignorancí, nepovažovala za potřebné o tom vůbec mluvit. Část demokratických politiků – mj. i Beneš – považovala za potřebné nepodceňovat tento problém, působit proti možnému zneužití slovanských myšlenek, zejména ve vnitropolitických střetech. Ve dvacátých letech tak Beneš vystupuje zejména proti kramářovskému novoslovanství a kramářovskému rusofilství, později proti silám pravého i levého totalitarismu, koncem druhé světové války a po ní zejména proti kruhům kolem Z. Nejedlého a nacionalbolševismu v komunistické straně. Zároveň se věnoval kritice naivních očekávání v širších složkách obyvatelstva.

* * *

Lze tedy shrnout, že Benešovy výroky o slovanství, o panslavismu, o novoslovanství, o slovanské vzájemnosti, o slovanské politice zaznamenávají neustálý obsahový vzestup, stále propracovanější a diferencovanější koncepci jak z hlediska vědecko-analytického, tak z hlediska politicko-taktického, od konce první světové války až po etapu po druhé světové válce. Je třeba tedy brát zřetel i na toto postupné rozvíjení a cizelování názorů a výroků (především těch masově zveřejňovaných jako z hlediska funkce nejdůležitějších).

Od počátku, tj. už bezprostředně po první světové válce, Beneš tedy naprosto výslovně zdůrazňoval, že nelze vůbec stanovit nějakou jednotnou celoslovanenskou charakteristiku, odmítal možnost stanovit jakékoli rozmezí mezi tzv. slovanskými a neslovanskými národy. A už *jednoznačně* proti určitým kruhům české politiky a veřejného mínění je zaměřena výše naznačená teze, že Češi a česká kultura jsou *jednoznačně* mnohem bližší západní Evropě než ostatním Slovanům a že případné rozdíly vůči západu jsou nepodstatné.

Beneš dále kladl důraz na upevňování národní a státní existence a na individualizaci v národněstátním měřítku pro jednotlivé země střední a jihovýchodní Evropy. Od počátku operoval škodlivostí jakéhokoli slovanského fantazírování, vlastenčení i řečnění o síle a moci Slovanů, jak v našem prostředí, tak v kterékoli jiné zemi střední a jihovýchodní Evropy. Zejména ve druhé polovině dvacátých let a první polovině třicátých let pak kulminují Benešovy konflikty v těchto otázkách s K. Kramářem i dalšími politiky.⁵¹

Benešův postoj ke „slovanství“ dozrává v průběhu druhé světové války, je ho však třeba rekonstruovat z dílčích vyjádření, počínaje rozhlasovými projevy až po pasáže v dílech Demokracie dnes a zítra a Úvahy o slovanství. Obecně Beneš

⁵¹ Pro Kramáře zůstává dlouhodobým problémem jeho fixní idea o hodnotě a úloze Ruska, spočívající v záměně skutečné role Ruska a skutečného profilu ruské politiky za Kramářovu vlastní představu resp. přání, jak by měla ruská politika vypadat.

nejvýše vyzvedá principy Atlantické charty a současně staví za prioritu potřebu dospět ke stavu trvalé, všeobecné a celoevropské rovnováhy. Do tohoto rámce se přirozeně nějaká slovanská či všeslovanská politika nemohla směstnat. Beneš přitom občas použije i výrazu „slovanská politika“, ba i „slovanské souručenství“ apod. Zásadně a vždy však podmíněně. Mj. v mnoha konkrétních případech, když jdeme ke skutečnému obsahu Benešova výroku, vidíme, že například za výrazem slovanské spojenectví mu stojí pouze Československo, Polsko a Jugoslávie, jakožto základ budoucí střeoevropské bezpečnosti a rovnováhy, fungující přitom v celoevropském rámci. Ostatní „Slované“ sem tedy nepatří.

Pokud lze připustit nějaké reálné „slovanské problémy“ apod., pak procesy jejich pozitivního řešení Beneš plně rozpouští v soudobém boji za svobodu a demokracii, a to jak v mezinárodních vztazích a vazbách, tak i ve vnitřních pořádcích jednotlivých zemí (tyto nové vnitřní pořádky mají za úkol formovat svobodného, zdravého a uspokojeného člověka a občana, nic více).

Beneš se tehdy mj. fakticky distancoval od činnosti tzv. Všeslovanského výboru v Moskvě, zřetelně také varoval před komunistickým zneužíváním slovanských myšlenek; zvláště nutno akcentovat Benešovo opakované varování před nebezpečím panrusismu. Navíc v mnoha konkrétních výrocih dokonce odmítal uznat Sovětský svaz za slovanský stát, resp. kladl pro takové uznání podmínky nepřijatelné pro bolševický režim. Beneš opakovaně důrazně varoval před různými formami mesianismu, před recidivami imperiálních tendencí, před jednostranným rusofilstvím. Právě takovéto postoje logicky označuje za protislovanské, v souladu se svou dlouhodobě se profilující koncepcí.

Lze konstatovat, že novoslovanství bylo formováním iluzí o Rusku; ze strany českých neoslavistů šlo jednoznačně o formování takového obrazu Ruska, jaký si přáli v Rusku mít. Proti němu se profilovalo Masarykovo a později Benešovo úsilí vidět Rusko takové, jaké skutečně je. Uplatnění takových postojů nemohlo névést ke konfliktu.

Přesto u Kramáře a postav jeho typu, resp. jeho generace víceméně přiznáme posloupnost – napřed tvorba iluzí, mesianismus, poté přízpůsobování politiky, jednorozměrnost a dogmaticčnost postojů, teprve poté a následně i možné, nikoli však nutné politické zneužívání. Novoslovanství za druhé světové války a po ní už je přece jen jiné; moment iluzí, ba až naivity je zde sice rovněž obsažen, avšak současně už od samého počátku je zde masivně a programově a především dominantně obsažen i vědomý záměr zneužití, včetně záměru omezování a potlačování demokracie, rozšiřování zóny přímé nadvlády Sovětského svazu, resp. jeho sféry vlivu atd. Benešovy výroky na adresu novoslovanství neztrácejí tedy na významu, mj. ani v současných okolnostech zmatků ve východní Evropě i formování novoslovanských aktivit v Evropě střední a jihovýchodní.⁵²

⁵² Pro porovnání je vhodné glosovat též současné pohledy veřejného mínění. V polském veřejném mínění dominuje představa, že nějaké hlásání všeslovanské ideje, myšlenek slovanské jednoty aj. jak v Rusku tak v domácím polském prostředí je nebezpečné, znamená jak národní ohrožení, tak ohrožení míru a demokracie. Veřejné mínění v Čechách a na Moravě je také odmítavé, avšak převážně považuje hlásání všeslovanské ideje za prostě směšné.

Nejširší zevšeobecnění může znít snad i banálně, přesto jeho akceptování podnes ještě není samozřejmostí. Jde především o Benešova upozornění na nedemokratické a antidemokratické tendence a proudy v tzv. slovanské politice a zároveň zdůraznění, že jedinou „přínosnou slovanskou politikou“ by byla důsledně demokratická politika zaměřená však dovnitř jednotlivých zemí, tj. vnitřní rozvoj a posilování demokracie v jednotlivých tzv. slovanských zemích. Jako taková je však tato politika s přívlastkem slovanská vlastně nadbytečná; zároveň je odsouzena rozpustit se v demokratickém středoevropanství a demokratickém evropanství. V tom spočívá Benešův jednoznačný záměr, byť při povrchném čtení může unikat či zůstat nepochopen. Právě tato myšlenka substituce slovanství demokratickým evropanstvím a současně přechodu od ideologie k praktické pozitivní politice se táhne Benešovými výroky jako červená nit už od počátku dvacátých let.

GEGEN NEOSLAVISMUS. DER ANGEBLICHE SLAVISMUS BEI EDVARD BENEŠ

Im Schatten Beneš's politischer Tätigkeit bleibt seine wissenschaftliche Tätigkeit sehr oft unwahrgenommen, u. a. die Tätigkeit Beneš's als des kritischen Wissenschaftlers in der Slavistik, namentlich in der Sphäre der Ideengeschichte. Und wenn auch manchmal jene Tätigkeit bemerkt wird, dann am öftesten im verfälschten Sinne. Studie zeigt die total negative Stellung Beneš's gegen alle Formen des Neoslavismus – von den alten Gestalten, die seit 1908 noch während der Zwischenkriegszeit überlebten, zu den neuen Varianten des Neoslavismus in dem Zweiten Weltkrieg, u. a. der Ideologie des Allslawischen Komitees in Moskau. Diese letztgenannten Gestalten bewertete Beneš nicht nur als ein überaltetes Gespenst der Vergangenheit, sondern auch als derzeitig gefährliches Instrument der sowjetischen Politik. Die sg. „slawische Mitarbeit“, „slawische Gemeinheit“ usw. bewertete er in individuellen Fällen als einen unrealisierbaren Ideologem als idèe fixe mancher Politiker oder als Tarnform des Panrusismus und Instrument des russischen Expansionismus. Dagegen stellte er die Perspektive der mitteleuropäischen und alleuropäischen Mitarbeit und Integration.

Zato hlásání všeslovanské myšlenky v Rusku považuje u nás nemalá část veřejného mínění za nebezpečné, za ohrožení mezinárodní bezpečnosti atp. Máme zde tedy diferencovanější přístup, navazující nesporně na Masarykovo a Benešovo hodnocení, na jejich výroky o panrusismu aj. Přesto lze vytknout i nemalou míru lehkomyšlnosti i lhostejných postojů značné části našeho veřejného mínění.